

Signaleren van verstoord gehechtheidsgedrag. 'Best practice' voor het diagnosticeren van gehechtheidsproblemen bij kinderen/jongeren met een visuele en/of licht verstandelijke beperking

Francien Dekker-van der Sande en Cees Janssen

Den Haag: Lemma, 2010, 978-90-5931-362-0, 191 pagina's, € 24,50

Begrippen zoals verstoorde gehechtheid, reactieve hechtingsstoornis, en hechtingsproblematiek roepen regelmatig ofwel een zeer kritische, afwerende reactie op of een reactie die neigt naar een weinig kritische houding. Voor beide groepen mensen – en voor iedereen die gewoon nieuwsgierig is naar dit boeiende thema – biedt deze nieuwe LKNG-werkplaats publicatie een verhelderend en systematisch verslag van de ontwikkeling van een 'best practice' voor de diagnostiek van gehechtheidsproblematiek, gebaseerd op de laatste stand van zaken rond dit thema in internationaal opzicht. Het boek geeft de lezer een variatie aan mogelijkheden om concreet gehechtheidsgedrag van personen in kaart te brengen met daarbij aanwijzingen wanneer gedrag verstoord is en wanneer niet. Steeds staat de relationele kant van het gedrag van een kind centraal, en wordt gekeken in hoe-

verre een kind al dan niet in zijn gedrag laat merken dat een vertrouwde opvoeder voor hem/haar een veilige haven en/of veilige basis is om op terug te vallen.

De doelstelling van de LKNG-werkplaats was om ervaringen te registeren met betrekking tot het toepassen van recente (theoretische) kennis op het gebied van diagnostiek van gehechtheidsproblemen en deze ervaring te vertalen naar een 'best practice'. De ervaringen zijn gebaseerd op uitgebreid diagnostisch onderzoek bij zes kinderen/jongeren met een visuele en/of verstandelijke beperking. Leidraad bij dit verhaal zijn de aanwijzingen uit de richtlijn voor de diagnostiek en behandeling van reactieve hechtingsstoornissen die is opgesteld voor de Amerikaanse Academie van Kinder- en Jeugdpsychiaters, AACAP, door Boris en Zeanah (2005).

Het boek bestaat uit drie delen. In deel A komt het theoretisch kader aan bod: er wordt basis-kennis gegeven over de gehechtheidstheorie en er wordt uitleg gegeven hoe hechtingsstoornissen, verstoord gehechtheidsgedrag en onveilig gehechtheidsgedrag zich tot elkaar verhouden en in hoeverre sprake is van samenhang met psychopathologie. Er wordt verwezen naar handige bronnen en reviews voor verdere oriëntatie. In het tweede hoofdstuk wordt informatie gegeven over hechtingsproblemen bij kinderen met een visuele en/of verstandelijke beperking en tot slot wordt de opzet van het onderzoek uiteengezet.

Het boek draait om deel B, het verslag van de ontwikkeling van de richtlijnen voor screening en diagnostiek in de vorm van een stappen plan.

Stap 1, screening, wordt gezet bij vermoedens van gehechtheidsproblemen. In een eerste gesprek met ouders/verzorgers staat de Lijst Signalen van Verstoord Gehechtheidsgedrag centraal die is opgesteld door Boris en Zeanah (2005) en in het Nederlands ook is opgenomen in de LKNG publicatie *onveilig gehecht of een hechtingsstoornis* (Stor en Storsbergen, 2006). Voor elk van de acht signalen van verstoord gehechtheidsgedrag (bijvoorbeeld affectie, samenwerking, troost zoeken, exploratie, reacties naar vreemden, en reacties op hereniging) wordt een beoordeling gegeven in hoeverre het gedrag voorkomt. Deze lijst – met zeer illustratieve voorbeelden van gedrag – geeft een rijk geschakeerd beeld hoe (enigszins) verstoord gehechtheidsgedrag er concreet uit ziet.

Stap 2 volgt als er aanwijzingen zijn voor gehechtheidsproblemen: uitgebreide diagnostiek vindt plaats. Een batterij aan instrumenten komt aan de orde: ontwikkelingsanamnese van de hechting, Klinische Observatie van Gehechtheid, Disturbances of Attachment Interview, kinderpsychiatrisch onderzoek, video analyses van interacties tussen kind en vertrouwde verzorger. Van elk instrument wordt een beschrijving gegeven (methode, doel en inhoud, procedure en scoring), voorbeelden komen aan bod en ervaringen met afname en scoring worden op een rijtje gezet. Dit levert een gedegen en vooral verhelderend beeld van de mogelijke

methoden voor het in kaart brengen van signalen van verstoord gehechtheidsgedrag. Hoewel het thema van het boek diagnostiek is, levert het materiaal op allerlei manieren aanwijzingen voor interventie en ondersteuning en er worden dan ook enkele aanwijzingen gegeven voor ondersteuning, begeleiding en behandeling.

Stap 3 beschrijft een extra verdieping van de diagnostiek met de Attachment Story Completion Task en een intake kinder(psycho)therapie. De strategieën die kinderen hanteren in cognities over relaties bieden soms verrassende inzichten in hoe kinderen denken over relaties.

Een opmerkelijke conclusie in deel C is dat de instrumenten die zijn gebruikt vaak nauwelijks aanpassing behoeven voor de populatie (oudere) kinderen/jongeren met een lichte verstandelijke beperking en/of visuele beperking. Al bij het ontwikkelen van zijn gehechtheidstheorie benadrukte John Bowlby het universele belang van gehechtheid: overleven en stress reguleren. Voor de doelgroep kinderen met een verstandelijke beperking geldt dit evenzeer. De voorbeelden die worden gegeven en de positieve veranderingen die soms worden geobserveerd illustreren dat het begrippenkader ook valide lijkt voor deze doelgroep.

De auteurs zijn er in geslaagd een complex begrippenkader toegankelijk te maken voor een brede groep lezers: orthopedagogen, psychologen, psychiaters, en ook begeleiders en verzorgers. Zij overstelpen de lezer mogelijk met een flinke lijst aan instrumenten voor diagnostiek. Aan de andere kant illustreren zij de

waarde van elk instrument om een persoon en zijn gedrag in diverse situaties en naar verschillende belangrijke opvoeders goed te kunnen begrijpen. Bovendien benadrukken zij het belang van deze gedegen diagnostiek om een wezenlijke verandering in kwaliteit van leven mogelijk te maken, daar waar kinderen in hun welzijn gehinderd worden door ernstige verstoringen in gedrag en regulatie van emoties. Het onderzoek van Paula Sterkenburg laat zien dát verandering, ook voor die kinderen, wel degelijk mogelijk is.

De zeer zorgvuldige en doordachte werkwijze bij alle instrumenten is een stimulans voor de lezer om er mee aan de slag te gaan. Mijn eigen ervaring is ook dat als je signalen van gehechtheidsgedrag van iemand in kaart brengt, er als het ware vanzelf veranderingen op gang worden gebracht om iets met die signalen te doen. Het werkt aanstekelijk. De auteurs nodigen dan ook iedereen uit ervaringen met het stappenplan en de meetinstrumenten te delen zodat gezamenlijk de kennis kan worden verstevigd. Dit is precies waar de LKNG-werkplaatsen voor zijn bedoeld: delen en vernieuwen van kennis en inzicht.

Clasien de Schipper

Boris, N.W., & Zeanah, C.H. (2005). Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with reactive attachment disorder of infancy and early childhood. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 44, 1206-1219.

Hechting Basisveiligheid Basisvertrouwen; begeleiding en behandeling

Sandra Zaal, Margriet Boerhave, en Marianne Koster

Amsterdam, 2009, 44 pagina's inclusief bijlagen

www.cordaan.nl; www.amsta.nl

Het verschijnen van het boekje 'Hechting Basisveiligheid Basisvertrouwen' duidt erop dat het thema gehechtheid steeds meer gaat leven in de zorg voor mensen met beperkingen. Deze visieverandering is toe te juichen. Steeds vaker realiseren professionals zich de bufferende werking van een veilige relatie op stress. De wens tot visieverschuiving is niet alleen in de zorg te merken, maar al veel breder in onze maatschappij. Barack Obama stelde dat we in een wereld leven met een 'empathietekort'. Hij benadrukt het belang van het cultiveren van empathie, wij zouden zeggen: het belang te werken aan sensitieve zorg voor de ander.

De schrijvers van dit boekje hebben zich ten doel gesteld de meest recente literatuur en resultaten van wetenschappelijk onderzoek rond het thema gehechtheid te bundelen. Het geeft een kort overzicht voor een ieder die zich snel wil oriënteren. Er wordt niet ingegaan op het diagnosticeren van gehechtheidsproblemen. De best practice voor diagnostiek van gehechtheidsproblemen wordt beschreven in de pas verschenen publicatie van Dekker-van der Sande en Jans-

sen: *'Signaleren van verstoord gehechtheidsgedrag'* (Den Haag, LEMMA, 2010).

In hoofdstuk 1 wordt het thema gehechtheid uitgewerkt met aandacht voor de begrippen sensitiviteit en responsiviteit. Deze begrippen zijn de basis voor het ontwikkelen van een veilige gehechtheidsrelatie. Een veilige gehechtheidsrelatie biedt vervolgens mogelijkheden voor cognitieve en relationele ontwikkeling en ontplooiing.

De cirkel van veiligheid ontwikkeld door Cooper, Hoffman, Marvin en Powell (1999) en het bouwstenenmodel van Truus Bakker hebben in hoofdstuk 2 een centrale plaats. Terrecht vervolgen de schrijvers met het beschrijven van het intern werkmodel, want door het continu herhalen van de cirkel van veiligheid kan een kind/cliënt een mentale representatie van de gehechtheidsfiguur ontwikkelen. Zo'n mentale representatie is bepalend voor de gehechtheidsstrategie van het kind/de cliënt. Hoofdstuk 3 schetst de veilige en onveilige gehechtheidsstijlen.

In hoofdstuk 4 en 5 worden zowel intensieve behandelmethodieken genoemd als algemene begeleidingsvoorwaarden voor begeleiding en behandeling. Een veelheid aan adviezen wordt beschreven, alle belangrijk, maar de lezer kan zich verliezen in de informatie. De kern hiervan kan worden samengevat als het bieden van een sensitieve en responsieve houding en het continu doorlopen van de cirkel van veiligheid.

Het boek is zo geschreven dat het ook voor volwassen cliënten met een beperking gebruikt kan worden. Het denken vanuit de gehechtheidstheorie is inderdaad niet alleen voor de opvoeding van kinderen bedoeld. Het is een theorie die gedurende de hele levensloop de basis kan zijn voor het bieden van kwalitatief goede zorg. Zie in dit opzicht 'de aantekeningen bij een ronde tafel discussie van het EAMHID congres' in NTZ 4-2009 door Clazien de Schipper.

Alhoewel de theoretische onderbouwing in dit boekje summier is, wordt wel de essentie van de gehechtheidstheorie goed voor het voetlicht gebracht. Die is dat het opbouwen van een veilige gehechtheidsrelatie het startpunt is voor begeleiding en behandeling en dat daarna pas nieuw gewenst gedrag positief bekrachtigd kan worden. Bewerkstelligen van zo'n gehechtheidsrelatie reduceert stress waardoor de cliënt in de loop van de tijd open staat voor het aangaan van nieuwe betekenisvolle relaties, zoals blijkt uit VU onderzoek (Sterkenburg, et al., 2008 en Schuengel et al., 2009). Dit compacte praktijkboek is een handzaam voorbeeld van de manier waarop wetenschappelijke kennis zijn weg kan vinden naar de begeleiding en zorg van alle dag.

Paula Sterkenburg

Universitair Docent & GZ-psycholoog: VU & Bartiméus

De professional en de manager in dialoog. Zelfbewust samenwerken in zorg en hulpverlening

Mark Vervuurt

Barneveld: Uitgeverij Nelissen, 2009,
ISBN 97890244 18404, 117 pagina's,
€ 14,50

In zorg en hulpverlening is de laatste decenia een spanningsveld ontstaan tussen het onvoorspelbare karakter van het mensenwerk en de nadruk op 'planning en control'. Mark Vervuurt, sinds 1993 werkzaam als orthopedagoog en behandelcoördinator en later ook als manager, laat zien dat de professional en de manager deze spanning kunnen opheffen door hun krachten te bundelen. In dialoog laat je je als professional of manager niet meevoeren door de schijnbare tegenstelling tussen het inhoudelijke en het organisatorische perspectief. Door de dialoog komen de perspectieven van cliënt, professional en manager optimaal aan bod en wordt het geheel meer dan de som der delen.

Misverstanden tussen managers en professionals zijn de aanleiding tot dit inspirerende boek, dat de kloof wil overbruggen tussen de resultaatgerichte manager die vanwege samenwerking en financiële druk overzicht en controle wil en de professional die zich beroept op zijn eigen inhoudelijke ruimte, waarbij hij zich ook kritisch kan opstellen tegenover de hulpvragen van zijn cliënt.

In het eerste hoofdstuk beschrijft Vervuurt de zg dramadriehoek. Professional en manager

stellen zich afhankelijk van elkaar op en spelen afwisselend en elkaar versterkend de rol van redder, slachtoffer en aanklager. Elkaars positie miskennend is er van een constructieve samenwerking geen sprake. Vervolgens beschrijft hij de factoren die bij die verkramping een rol spelen: verdwenen vertrouwen, een scheiding tussen strategisch beleid en professioneel handelen, en de verschillende perspectieven die cliënten, professionals en managers hanteren. Kansen voor een goede samenwerking ziet de auteur vooral in een eenduidige blik op de wijze van hulp verlenen én in vertrouwen in elkaars functie om dit zo goed mogelijk voor elkaar te krijgen. Om die gezamenlijke ambitie gaat het en dan weet de cliënt wat hij kan verwachten. Managers kunnen hun leidinggevende rol beter vervullen, waardoor professionals hen weer in de keuken laten kijken, en zo wordt het onderlinge vertrouwen versterkt. Het gaat hier eigenlijk om dezelfde waarden en werkwijze die de dynamische relatie tussen professional en cliënt typeren. Dit noemt Vervuurt 'het dialogische model', dat in de volgende vier hoofdstukken wordt uitgewerkt.

Het complexe en vaak onvoorspelbare karakter van werken in de hulpverlening vraagt een hoge mate van professionele zelfstandigheid en creativiteit. Daarom moet de professional de ruimte hebben om die keuzes te maken die nodig zijn. Managers, professionals en cliënten moeten daarbij als partners samenwerken om tot het beste resultaat te komen en dat vraagt om dialoog en communicatie. In de dialoog staat gelijkwaardigheid en perspectieven delen om tot inzicht en oplossingen te ko-

men centraal. Daarvoor is een open houding en echt contact nodig. Hierbij kun je tegen je eigen en andermans grenzen aanlopen. In die dialoog zijn verschillende niveaus aan te wijzen die elkaar onderling beïnvloeden: 1) het inhoudsniveau, waar het draait om begrijpen (kennis, maar ook twijfel en onzekerheid); 2) het relatieniveau, waar het draait om hoe je je verhoudt tot jezelf en je omgeving (gedrag, controle en affectie); en 3) het bestaansniveau, waar het draait om erkennen van jezelf en de ander (waarden, overtuigingen en motieven). Het bestaansniveau vormt de basis, hier gaat het om het waarom van je handelen en dit is niet altijd even goed zichtbaar. Hoe sterker je zelfbewustzijn, hoe relativerender en flexibeler je je kunt opstellen.

In het derde hoofdstuk wordt het dialogische model – als leidraad voor het handelen – uitgelegd in de vorm van een driemaster. De romp draagt het schip en deels onzichtbaar onder het water zijn het de waarden zelfbewustzijn, gelijkwaardigheid en lef, die richtinggevend zijn voor het dialogisch handelen. Vervolgens zijn het de zeilen die het schip vaart geven en de onderliggende waarden vorm geven; het gaat om vertrouwen, samenwerken en versterken (positieve aandacht geven, feedback geven en oplossingsgericht werken). Het kompas tot slot is de collectieve ambitie van een organisatie, verwoord in de visie en missie die aangeven welke koers je moet varen. Hoe al deze verschillende factoren er nu precies uitzien en op elkaar inwerken wordt in dit hoofdstuk mede aan de hand van voorbeelden helder uiteen gezet.

In het vierde hoofdstuk gaat het om de toepassing van het model. Aan de hand van praktijkvoorbeelden, bezinningsvragen en verklaringstabellen wordt duidelijk gemaakt hoe dialogisch werken er concreet kan uitzien en hoe de betrokkenen zich bewust moeten zijn van hun eigen inbreng en grenzen en daarvoor durven uitkomen. Het verschil met de eerder beschreven dramadriehoek is dat bij een winnaarsdriehoek de autonomie van en het respect voor de positie van de ander gewaarborgd zijn. Verschillende transactiepatronen en afhankelijkheden worden beschreven. In de wisselwerking binnen de relatie wordt de vraag van de cliënt gehoord en (hopelijk goed) begrepen; de professional antwoordt met een vertaling van de vraag, waarop de cliënt weer reageert, enzovoort. Het is de taak van de professional om, met behulp van de dialoog, naar een zo groot mogelijke autonomie van de cliënt toe te werken en zich zo snel mogelijk misbaar te maken. Daarvoor stelt hij zich gelijkwaardig, zelfbewust en met het nodige lef op. In de praktijk schenkt hij vertrouwen, werkt hij als een partner samen aan het behalen van de doelen en versterkt hij het inzicht en de eigen mogelijkheden van de cliënt.

Zoals dialogisch werken geldt voor de relatie professional-client, zo is deze ook toepasbaar op de relatie manager-professional. Wel zijn er accentverschillen die vooral voortkomen uit hiërarchische verhouding tussen manager en professional. Deze relatie is bovendien functiegebonden in een samenwerkingscontract met de organisatie als kader en verbinding.

Het vijfde en laatste hoofdstuk gaat in op de context van dialogisch werken. De leidende

vraag is wat de organisatiecultuur en -structuur helpt om de dialoog tussen managers, professionals en cliënten te stimuleren. Vanuit de context zijn op bestaans-, relatie- en inhoudsniveau allerlei punten te noemen die dialogisch werken stimuleren. Een leidende visie die aansluit bij de kern van de zorg is het bewustzijn en het kompas van de organisatie, ze creëert een cultuur van verbinding wat leidt tot synergie. De organisatievorm die aansluit bij dialogisch werken is de netwerkorganisatie, die bestaat uit zelfsturende teams. Iedereen speelt mee en is medeverantwoordelijk, waarbij het de taak van de manager is om mens- en taakgericht te leiden. Op het inhoudsniveau van dialogisch werken is het van belang dat de professionals onderling en de professional en manager elkaar begrijpen. Men zal elkaars vaktaal en perspectieven moeten en willen begrijpen, wat de verantwoording van het handelen aan elkaar makkelijker maakt.

Deze prettig leesbare en van harte aanbevolen publicatie houdt zowel de hulpverlener als de manager een spiegel voor waarmee hij of zij beter zicht kan krijgen op zijn of haar functioneren en op verbetermogelijkheden in de praktijk. Het boekje lezen en waarderen is echter niet genoeg. Het zal vooral zijn waarde kunnen bewijzen als mensen er in werkoverleg, teamoverleg of in intervisieverband concreet mee aan de slag gaan om de onderlinge posities en bijdragen nader te analyseren en te verbeteren of te versterken. Sommigen zullen misschien beweren weinig nieuws in het model te zien en veel ervan uit andere publicaties te herkennen, maar er is wel degelijk sprake

van een treffende en compacte bundeling van zaken die ertoe doen als je een uitwerking van dit boekje weet te realiseren in je eigen werksituatie. Nader onderzoek naar de toepassing en effecten van het beschreven model zou de waarde ervan verder kunnen versterken. Het boekje legt sterk de nadruk op communicatieve aspecten, maar gaat nauwelijks in op organisatorische voorwaarden daartoe, maar voor het begrijpen en bevorderen van relationele aspecten van de samenwerking tussen professionals en managers is het inspirerend. Vakkennis is belangrijk, maar het gaat steeds om de toepassing ervan en hoe je als professional zo goed mogelijke resultaten boekt in een dynamische en vaak moeilijke context. Dialogisch werken en zelfbewust samenwerken dat is wat de auteur met verve bepleit. Daar de juiste energie aan besteden draagt zeker bij aan de kwaliteit van dienstverlening en zo aan een goede kwaliteit van bestaan, voor cliënten maar ook voor de werknemers zelf. Bezoek ook eens de website: www.markvervuurt.nl voor nadere informatie over het boek en de auteur.

Ruud Geus